

TÜRK DEMOKRASİ HAYATINDA CUMHURİYET HALK FIRKASI

The Republican Citizen Party In The Turkish Democracy Life

Yunus EKİCİ¹

ÖZET

Bu makalede, Türkiye’de demokrasinin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilen çok partili siyasal hayatın başlangıç süreci ve bu sürecin hayli uzun bir dönemi irdelenmiştir. Demokratik sistemde, insanların oluşturduğu topluluklar içinde en önemlisi siyasi partilerdir. Siyasi partiler günümüzde demokrasinin temel varlık koşullarından birisidir. Dolayısıyla siyasi partilere dayanan demokrasi, halkın taleplerinin devlet yönetimine yansımını, bu taleplerle kamusal politikalar arasında bir paralellik kurulmasına yardımcı olur. Lozan Görüşmelerinin anlaşmayla sonuçlanması ve Türk Devletinin bağımsızlığının uluslararası alanda da kabulüyle ARMHC işlevini kaybetmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, gelecekte düşündüğü devrimleri hayata geçirebilmesinde araç olabilmesi için cemiyetin firkalaşması faaliyetlerini başlatmıştır. 8 Nisan 1923 yılında Mustafa Kemal Paşa’nın, “Halk Fırkası” adında bir fırkanın kurulacağını bildiren seçim bildirisini, Müdafai Hukuk Grubuna onaylatmasıyla başlayan bu faaliyetler, 9 Eylül 1923 yılında fırkanın kurulmasıyla sonuçlanmıştır. 11 Eylül 1923 yılında yapılan seçimde fırkanın Genel Başkanlığına TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Genel Sekreterliğine de Recep (Peker) getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Cumhuriyet Halk Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Mustafa Kemal, TBMM.

ABSTRACT

In this article, the starting process of the multi-party political life, which is considered as one of the most important elements of democracy in Turkey, and a very long period of this process have been examined. In a democratic system, the people in the communities of the most important political parties. Political parties today, the basic entity is one of the conditions of democracy. Therefore, based on democracy of political parties, a reflection on the demands of the public, the government, public policies, helps establish a parallelism between these demands. The Lausanne negotiations and reaching agreement with the International acceptance of the independence of the Turkish state has lost the function of AMC. For this reason, Mustafa Kemal Pasha, the future of thinking in tool's ability to implement the reforms of the society, who has initiated activities firkalasma. 8 April 1923, Mustafa Kemal Pasha, the ‘People's Party’ that will be established by the name of a party to the Declaration of election that States, started with mudafai Law Group approve these activities, which resulted in the formation of the party in September 9, 1923. On September 11, 1923, the by-election to the President of the division the President of the Parliament, Mustafa Kemal Pasha and general secretary Recep (Peker) were transformed.

Key Words: Ottoman State, Republican people's party, Free Republican Party, Mustafa Kemal, Turkish Grand National Assembly.

Giriş

Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet dönemi ilk siyasal partilerin oluşturuldukları dönem olarak karşımıza çıkar. 1889’da gizli örgüt olarak “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” adıyla oluşturulan parti, 1907 yılında birçoğunu asker ve sivil mekteplilerin oluşturduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmiş Terakki ve İttihat Cemiyeti ismini almıştır. II. Meşrutiyet’in ilanında büyük öneme sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinin ardından yasal statü elde etmiş ve hemen ardından gerçekleşen seçimlerde Ahrar Fırkasını mağlup ederek, Meclis-i Mebusan içinde önemli bir çoğunluğu ele geçirmiştir. Ayrıca Ahrar Fırkası dışında

¹ Dr. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı ELAZIĞ, yunusekici23@hotmail.com

Fedakaran-ı Millet, Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihad-ı Muhammedi Fırkası, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası bu dönemde kurulmuş partilerdir.²

Osmanlı siyasal hayatında 1908 yılının 23 Temmuz'una kadar net bir çoğulculuk göze çarpmamaktadır. Bu tarihte ise Osmanlı tarihinde ilk defa "Hürriyetin İlanı" ismiyle meşrutiyetçi bir iktidarın merasimi söz konusudur. Bu merasim çok partili iktidarın da temelini oluşturur. Yakın süreçte "İkinci Meşrutiyet" olarak adlandırılan dönem (1908-1918) Türkiye'nin demokratik çalışmalarında ileri ve cesur hamlelerle doludur. Bu dönem, II. Abdülhamit'le bütünleşmiş olan bir baskı yönetimini devirmiş, Jön Türkleri ülkedeki mevcut özgürlük severlerle bir araya getirerek iş başına getirmiştir. Kanuni Esaside gerçekleşen ilk değişikliklerle (1909) kamu özgürlükleri artmış, var olan baskılar yok edilmiş, toplanma ve dernek kurma özgürlükleri getirilmiştir.

II. Meşrutiyet, yüzyıllardır çekilen sıkıntıların, hasretlerin, ümitlerin başlangıcını ifade eder. Nitekim hukuk metinleri üzerinde gerçekleştirilen değişiklikler ne baskı dönemini sonlandırmış ne de tam anlamıyla özgürlükçü bir yönetim gerçekleştirmiştir.³

Hürriyet ve İtilâf Fırkasının kuruluşu özellikle aydın kesim arasında sıcak karşılanmış ve ivedilikle toplanmış olan 70 mebusla hükümeti ve aynı zamanda iktidar partisini denetlemek tarafını yakaladığı düşünülerek kendisi ile ilgili olarak ilk etapta büyük beklentiler içine girilmiştir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası yeni oluşmuş olan İttihat ve Terakki Fırkasını kesinlikle hazmedememiştir.⁴

1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulmasıyla birlikte Osmanlı sivil ve asker aydınları bir yanda seçkin, otoriter, Türkçü, İttihat ve Terakki yönetimi; diğer tarafta âdem-i merkeziyetçi, Osmanlıcı, liberal idealler etrafında birleşen Hürriyet ve İtilaf Fırkası muhalefeti olmak üzere iki düşman gruba ayrılmıştı. 1912'de yapılan "sopalı seçim" neticesinde İttihat ve Terakki Fırkası tekrar iktidarı ele geçirmiştir. Fakat Halaskaran Zabitan Hareketi, bir gün önce güvenoyu almayı başaran Sait Paşa Hükümetinin devrilmesine sebep olmuştur. II. Meşrutiyetle başlamış olan çok partili dönem 1908-1913 yılları arasında anarşi ve terör hareketleri nedeniyle huzursuz geçmiş ve ülkenin büyük bölümünde sıkıyönetim hâkim olmuştur. 23 Ocak 1913'te Bab-ı Ali baskını neticesinde yönetimi ele alan İttihat ve Terakki, aynı yıl içerisinde Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinin ardından çok partili sisteme nokta koyarak tek partili otoriter rejimi getirmiştir. Bu siyasi parti, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı'nın yenilmesi nedeniyle kendisini feshetme kararı almıştır.⁵

İkinci Meşrutiyetin ilk 5 yılı (1908-1913) çok partili dönem, sonrası da tek partili rejim olarak geçirilmiştir. Bu durum Meclisi Mebusan'da da etkisini göstermiştir. Bu süreye Mütareke Döneminin 1920 yılı başında toplanan Osmanlı parlamentosunun son dönemi de ilave edilmelidir. Böylece 1908'den 1920 yılına kadar geçen sürede dört yasama dönemi (devre-i teşriye) mevcuttur: 1. Devre (1908-1912), 2. Devre (1912), 3. Devre (1914-1918), 4. Devre (1920).

1912 yılına kadar devam etmiş olan 1. Devre çok partili bir dönemdir. Diğerlerinin tamamında tek partili bir rejim söz konusu olup, zaman zaman geniş bir kitle partisinin kendi bünyesindeki gruplaşmalarını oluşturmuşlardır. 4. Devre' deki 1920 Mebusan Meclisi, diğerlerine göre farklı bir tutum sergilemiştir. Meşrutiyet parlamentosu Meclisi Umumi olarak nitelendirilmiş ve iki meclisten meydana gelmiştir: Ayan (Meclisi Ayan) ve Mebusan (Meclisi Mebusan). Siyasal rejimin farklılıklarına göre her iki meclisin niteliğinde ve kendi aralarındaki diyaloglarda da değişimler görülmüştür. İlk on yıl içinde dört buçuk yıldan biraz fazla bir parlamento süreci söz konusudur. 1920 dönemi bu süreden ayrı tutulmuştur.

² Yılmaz Aliefendioğlu, "Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt:16, Ankara, 1984, s.99.

³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt:1, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İstanbul, 1988, s.3.

⁴ Mustafa Emil Elove, "İkinci Meşrutiyet Devrinin Siyasi Hayatına Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, Ankara, 1952, s.213.

⁵ Yılmaz Aliefendioğlu, *a.g.m.*, s.99.

1908-1918 döneminin çok partili mevcut yapısında İttihat ve Terakki Fırkasının hâkimiyeti söz konusudur. Bu durum partiler arası diyaloglara hükmedince kaçınılmaz bir savaş bütün ülkeyi sarmıştır. İktidarda olan parti, tüm problemlere çözüm bulma noktasına gelince, sayıca artan muhalefetin hedefi haline gelmiştir ve çok hızlı bir şekilde gruplaşmalar başlamıştır. Bu gruplaşmalar din savaşları haline bürününce gazetecilerin öldürülmesi, 31 Mart Olayı, Halaskaran Zabitan Hareketi, Bab-ı Ali Baskını, Sadrazamın öldürülmesi, hükümeti devirme teşebbüsü ve Sinop sürgünleri gibi olaylara sebebiyet vermiştir.

1912 senesinde muhalefet durumuna sokulan İttihat ve Terakki, Bab-ı Ali Baskını ile tekrar yönetimi ele geçirince, Mahmut Şevket Paşa suikastının ardından çok partili rejimi kısmen kaldırmıştır.

İkinci parlamenter yönetimde padişahın dışında İttihat ve Terakki'nin hâkimiyetine dayalı tekçi parlamentarizme dönüşmüş olup, bu süreç Ekim 1918 sonuna kadar devam etmiştir. Mondros Mütarekesi ile İttihat ve Terakki düzeni sona erince tekrar anarşik bir çoğulculuk ve particilik süreci ortaya çıkmıştır. Mart 1920'den sonra parti ve cemiyetlerden artık söz edilemez duruma gelinmiştir. Bunun yanı sıra zaman zaman Hürriyet ve İtilaf ile ilgili haberler söz konusu olmuştur.⁶ Osmanlı Devleti'nde partilerin katılabildiği bir seçim ve millet meclisi sadece İkinci Meşrutiyet'ten sonra mümkün olabilmiştir.⁷

İkinci Meşrutiyet döneminde siyasal partiler cemiyetler yasasına uygun olarak kurulduklarından dernek, siyasi parti ayrımı yapmak mümkün olmamıştır.⁸ Demokrasilerde ortak siyasi fikre sahip olan kişilerin oluşturduğu siyasi partiler olmak zorundadır. Bu anlamda çok partili siyasal yaşam, demokrasilerin vazgeçilmez unsurudur. Çok partili siyasal deneyime II. Meşrutiyet'le ulaşılmış olmakla birlikte bu deneyim başarıyla devam ettirilememiştir.⁹

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'yle fiilen sona ermesi ve hemen sonrasında oluşan millî mücadele hareketinin başarıyla neticelenmesinin ardından Türkler, kendileri için yeni bir siyasî hayat tarzı benimsemişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde ulaşılan “millî egemenliğe dayalı bağımsız bir Türk devleti” meydana getirilmiştir. Meydana getirilen bu devletin adı Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bu devletin ilk hükümet şekline ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adı verilmiştir. Milletın demokratik ilerlemesine engel teşkil eden saltanatın 1922 yılında yıkılmasının ardından birçok siyasî hareketlilik söz konusu olmuştur. Çoğunlukla Mustafa Kemal'e ve yeni rejime muhalif olan bu gruplar “Tesanüt Grubu, İstiklâl Grubu, İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk Zümresi, Islahat Grubu” adını almışlardır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün demokrasi görüşü millî egemenlik doğrultusunda şekillenmektedir. Mustafa Kemal, millî egemenlik ilkesini millete mal etmeyi hedefleyen ilk Türk lideridir. Onun bu ilkesi cumhuriyet yönetimiyle anlam kazanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, gerçek anlamda bir demokrasi hayranı idi. Fakat koşullar ve mevcut durum tam olarak demokrasinin uygulanmasını zora sokmuştur. Demokrasi ve millî egemenlik anlayışı, Mustafa Kemal'in yaşamı süresince çok önem verdiği bir husustur.¹⁰

Tesanüt Grubu üyeleri bir çeşit sendikalizmi savunmayı öngören bir program çevresinde bir araya gelmişlerdir. Sayıları yaklaşık 40'a yakın olan İttihat ve Terakki savunucuları bu grup içerisinde bulunmuştur. Halk zümresi mensupları ise Bolşevik olmaya eğilimli sol meyilli mebuslardan oluşmuştur. İstiklal Grubu mebuslarının çoğunluğunda ileri görüşlü gençler getirmiştir.

⁶ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.7-8.

⁷ Cemalettin Taşkıran, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:4, Sayı:14, Ankara, 1995, s.255.

⁸ Yılmaz Aliefendioğlu, *a.g.m.*, s.100.

⁹ Nuri Yazıcı, *Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi*, İstanbul, 2011, s.444.

¹⁰ Cemalettin Taşkıran, *a.g.m.*, s.255.

1920 yılı sonlarına doğru meydana gelen grupların yanında aynı zamanlarda kurulmuş “Türkiye Komünist Fırkası” ve “Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası” olarak adlandırılan iki partinin mevcut olduğu görülmektedir. Ancak sol meyilli bu partilerin, 1921 yılı Ocak ayından itibaren çalışmaları kısıtlanmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, mecliste oluşturulan bu grupları birleştirmek ve aralarında ortak bir amaç oluşturmak için hayli gayret göstermiştir. Bunda etkili olamaması üzerine “Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu” adı altında bir grup kurmak için faaliyetlere başlamıştır.¹¹

1. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun Kuruluşu ve Cumhuriyet Halk Fırkasına Dönüşmesi

Mustafa Kemal Atatürk, milli mücadele hareketinin ortaya çıktığı andan tarihten 1921 Anayasasının ilan edildiği tarihe kadar geçen süreçte, önce başkanlığını yaptığı Erzurum ve Sivas Kongreleri’yle milli direniş hareketini A-RMHC (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) himayesi altında merkezileştirmiş, İttihat ve Terakki adına iktidar mücadelesi çalışmalarını engellemiş, direniş karşıtı bir tavır sergileyen İstanbul Hükümeti’ne karşı sürdürdüğü başarılı bir gayretle milli direniş hareketinin kuşkusuz lideri konumuna gelmiştir.

A-RMHC (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti)’nin temsil heyeti adına Mustafa Kemal, olağanüstü yetkilerle donatılmış yeni bir meclisin oluşturulması için seçim çalışmalarının başlamasını istemiştir. Bu meclis, yeni seçilen üyeler ve İstanbul’dan kaçarak Ankara’ya gelen vekillerinde katılmasıyla 23 Nisan 1920’de açılabilmiştir. Fakat Milli Mücadelenin yönetim sorumluluğunu üstlenen bu meclis, sosyal yapı ve anlayış bakımından bir ortak düşünce birliği içinde bulunamamıştır. Zamanla meclis içinde çeşitli kutuplaşmalar ortaya çıkmıştır.¹²

Büyük Millet Meclisi, 2 Mayıs 1920 tarihli toplantısında kuruluşuyla alakalı son derece önemli kararlar almış ve hükümet üyelerinin seçilmesi hususundaki kanunu onaylayarak on bir kişilik Bakanlar Kurulunu kurmuştur. 3-4 Mayıs 1920 tarihli toplantılarda ise seçimlerin yapılmasıyla birlikte Büyük Millet Meclisi’nin ilk hükümeti kurulabilmiştir.

TBMM Hükümeti’nin faaliyet göstermeye başlamasının ardından ulusal bağımsızlık savaşı hukuksal bir zemine dayandırılmış, milletin kaderi ve geleceği için millet adına yönetime el konulmuştur. Büyük Millet Meclisi’nin açılması esnasında büyük sıkıntılar ve olağanüstü sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. İç ayaklanmalar, Yunan saldırısı, iç güvenlik, düzenli ordunun kurulamaması, para kaynaklarının azlığı nedeniyle kısıtlı bütçeler, mecliste gruplaşmalara neden olmuştur. Ancak tüm bu sıkıntılar çalışmalara engel olamamış, gerek TBMM gerekse Hükümet bir taraftan yeni devlet düzenini sağlamaya çalışırken, diğer taraftan da düşmana karşı başarılı olabilmek için sıkı bir çalışma içine girmiştir.¹³

Mustafa Kemal Paşa, meclisin büyük çoğunluğundan destek görmüş olmakla birlikte, mecliste kendisine yakın mebuslardan bir grup kurarak, meclis desteğini örgütlü bir yapıya dönüştürmeyi amaçlamıştır. Böylece bu grup sayesinde mecliste çoğunluğa her zaman egemen olunacak, yapılması planlanan hususlar bu grubun desteği alınarak başarıyla neticelendirilebilecekti. Mustafa Kemal Paşa bu düşüncelerden yola çıkarak, 10 Mayıs 1921 günü Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu kurmuştur. Bu oluşum, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin meclis grubunu meydana getirmiştir.¹⁴

¹¹ Refik Turan- Mustafa Safran, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara, 1994, s.247-248.

¹² Emin Kirman, *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)* (T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006, s.28.

¹³ Necdet Aysal, “Mustafa Kemal Paşa’nın Ankara’da İlk Günleri Ziraat Mektebi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:10, Sayı:39, Ankara, 2007, s.381-382.

¹⁴ Emin Kirman, *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)*, (T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006, s.28-29.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, çok geçmeden tüm ülkede milli mücadeleyi destekleyen bürokrasi, aydınlar ve eşraf tarafından teşkilatlandı. Bu cemiyet Mustafa Kemal Paşa'nın denetiminde milli mücadelenin sivil cemiyeti durumunda idi. Mustafa Kemal Paşa, bu cemiyetle halkın ve yönetimin nabzını kontrol etmeyi başardı. Toplumun nazarında emir ve direktiflerinin yerine getirilmesini sağladı.¹⁵

1923 seçimleri I. TBMM döneminde onaylanan yeni seçim yasasına uygun olarak yapılmıştır. Yeni bir devletin kurulması, sınırlarının ve nüfusunun Osmanlı coğrafyasına göre farklılık arz etmesi sebebiyle yeni bir seçim kanunu oluşturulmuştur. Osmanlı döneminde 50.000 oya karşılık bir milletvekili oranı, yeni kanunda 20.000 oya çekilmiştir. 25 olan seçmen yaşı 18'e düşürülmüş, vergi verme koşulu sona ermiştir.

I. TBMM döneminde Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Selahattin ve Canik (Samsun) Milletvekili Emin Bey 25 Kasım 1922 tarihinde TBMM'ye geçici seçim kanununun yeni koşullara göre düzenlenmesini gerekli gören bir kanun teklifi sunmuşlardır. Bu teklif anayasa komisyonunda detaylı bir şekilde incelenmiş, TBMM'de 3 Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı kanun olarak onaylanmıştır. Bu kanuna göre milletvekili sayısı her 20.000 erkek nüfusa bir milletvekili düşecek şekilde hesaplanması kararı alınmıştır. Nüfusu 30.000'e ulaşan bölgelerde bir milletvekili çıkacaktır. 0-30.000 arası 1, 30.001-50.000 arası 2, 50.001-70.000 arası 3, olmak üzere devam edecektir.

Seçim kanununda yapılan yeni düzenlemede mecliste tek dereceli seçim sisteminin millet egemenliğine daha yakın olduğu öne sürülmüş ise de iki dereceli seçim sistemi aynı şekilde devam etmiştir. Bununla beraber seçmen yaşı 18'e düşürülmüş, seçmenin seçilmesi için vergi verme mecburiyeti son bulmuştur. İkinci seçmen tespitinde 200 kişi esas alınmış, 0-300 arası bir, 301-500 arası iki, 501-700 arası üç, ikinci seçmen olması onaylanmıştır. Milletvekili olmak için istenen özellikler arasında Türkiye Devleti milletinden olmak, 30 yaşını tamamlamış olmak ve Türkçe bilmek gibi koşullar bulunmaktadır.

1923 seçimlerinin 3 Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı kanun çerçevesinde yapılması kararlaştırılmıştır. TBMM kapanmadan önce Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun seçimlerde takip edeceği politikayı belirleyen "9 umde" olarak anılan bir bildiri yayınlamıştır. Seçimlere Mustafa Kemal'in de içinde bulunduğu ileride Cumhuriyet Halk Partisi adını alacak birinci grup ile onun karşısında yer alan muhalefeti temsilen ikinci grup katılmıştır. Haziran-Temmuz 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen 1923 seçimlerine Mustafa Kemal, Ankara ve İzmir'den iştirak etmiş, iki yerden de başarılı olması neticesinde kendisi Ankara'yı tercih etmiştir.¹⁶

2. Cumhuriyet Halk Fırkasının İlk Programları ve Dokuz Umde

Halk Fırkasının resmen kurulması, 1923 seçimlerinden sonra olsa da Mustafa Kemal Paşa bu husustaki düşüncesini 6 Aralık 1922'de Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye, Yenigün ve Öğüt gazeteleri muhabirlerine verdiği demeçle tüm millete duyurmuş, demecinde yeni bir parti kuracağını ifade ederken, fırkanın ana programının hazırlanmasında uzmanların görüşlerinden istifade edeceğini ifade etmiştir.

14 Ocak 1923'te İleri Gazetesi Başyazarı Celâl Nuri'ye, çıkacağı bir seyahat esnasında oluşturmayı hedeflediği Halk Fırkası ile alakalı açıklamalar yapmıştır. Öncelikle herkesi aydınlatmayı amaçladığını dile getiren Mustafa Kemal Paşa, hakikaten de gerçekleştirdiği uzun bir yurt gezisi esnasında kurulmasını planladığı parti hakkındaki fikirlerini dile getirmiş, partinin özellikleriyle ilgili olarak gazetecilere ve halka aydınlatıcı bilgiler sunmuştur. Bu arada Halk

¹⁵ Süleyman Kocabaş, *T.C. Devleti Tarihi 3, Atatürk Dönemi 1923-1938 Partileşme Süreci, Ekonomi ve Dış Politika, Otoriter Yönetim, Önemli Olaylar Atatürk'ün Ölümü*, İstanbul, 2007, s.13.

¹⁶ Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı:79, Ankara, 2011, s.11-12.

Fırkasının tüm grupların menfaatine hitap edecek bir parti olacağını ifade etmiştir. 15 Ocak 1923'te Eskişehir'de, 16-18 Ocak 1923'te İzmit'te, 30 Ocak 1923'te İzmir'de, 7 Şubat 1923'te Balıkesir'de bazen gazetecilerle, bazen de topluma hitaben gerçekleştirdiği konuşmalar esnasında Halk Fırkası meselesine çok kez değinmiş, hedefi hususunda açıklamalar yapmaktan kaçınmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 8 Nisan 1923'te Halk Fırkası'nın ilk programı olarak kabul gören "Dokuz Umde" denilen bir seçim bildirgesi yayımlamıştır. Bu beyannamenin başlangıç kısmında, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun, Halk Fırkası'na dönüştürüleceğini belirterek, seçim sonrası oluşturulması hedeflenen Halk Fırkası meselesini de halkın onayına sunmuş, dokuz umdeyi onaylayanların oylarını istemiştir.¹⁷ Seçimlerden sonra TBMM'nin ikinci dönemi 11 Ağustos 1923'te başlamıştır.¹⁸

Onaylanan ve yayınlanan programı eksik ve yetersiz bulanlar olmuştur. Program uzun olmayıp temel ilkeleri uygulanabilir niteliktedir. Birinci ilke, egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğunu belirterek başlar. Yönetim biçimi halkın direkt olarak kaderine egemen olduğu kuralına dayanır. Ulusun hakiki ve tek temsilcisi TBMM'dir. Bu meclis haricinde hiç kimse hiçbir kuvvet ve hiçbir makam ulusun geleceğine müdahale edemez. Bütün yasaların oluşumunda her türlü örgütlenmede, genel eğitimde ve ekonomide ulusal egemenlik ilkesi doğrultusunda yola çıkılacaktır. İkinci ilkede, egemenliğin vazgeçilmez, devredilmez, bölünmez bir bütün olarak Türkiye halkının asıl temsilcisi olan TBMM'nin manevi kişiliğinde olduğu ifade edilir ve meclisin saltanatın sona erdirilmesiyle alakalı 1 Kasım 1922 tarihli kararının kesinlikle değiştirilemeyeceği kabul edilmiştir. Dayanağı TBMM olan hilafet makamı ise Müslümanlar arası yüce bir makam olarak korunacaktır. Üçüncü ilkede, yurttan güven ve düzenin sağlanmasının en önemli görev olduğu belirtilmiştir. Dördüncü ilke, yargı ile ilgilidir. Mahkemelerde, adaletin uygulanmasında ivedilik sağlanacaktır. Bütün yasalar, ulusun mevcut ihtiyaçlarına ve hukukun unsurlarına göre sil baştan düzenlenecektir. Beşinci ilke, ekonomik, mali ve sosyal konular ile alakalı olup Aşar vergisi ayrıntılı olarak düzenlenecektir. Altıncı ilke, askerlikle ilgilidir ve genel olarak askerlik süresinin kısaltılacağı ve orduda okuma yazma bilenlerle, orduda okuma yazma öğrenenlerin askerlik sürelerinin daha kılacağı belirtilmiştir. Yedinci ilke, ordu mensuplarının refahının sağlanmasının mecburi bir durum arz ettiğini, yedek subayların yaşam ve gelecekleri ile alakadar olunacağı ile ilişkilidir. Sekizinci ilke, devlet memurları durumlarının inceleneceği atanma, sorumluluk, yükselme, emeklilik gibi sıkıntılarının giderileceği açıklanmıştır. Dokuzuncu ilke, yıkılmış, yakılmış olan vatanın kısa sürede tamir edileceği belirtilmiştir. Bu hususta devlet direkt tüm imkânlarını kullanacaktır. Fakat devletin yanı sıra bu hususta faaliyet gösterecek şirketlerin inşası teşvik edilecek, bireysel girişimler destek görecektir.

Yeni seçimlere Halk Partisi bu ilkeler doğrultusunda gidecektir. Bu ilkeleri benimseyen ve kabul eden milletvekili olmak isteyen kişiler ilk önce Mustafa Kemal Paşa'ya başvuracak, daha sonra adaylar belirlenecek ve sırası geldiğinde Mustafa Kemal Paşa tarafından duyurulacaktır.¹⁹

3. Cumhuriyet Halk Fırkasının Kurulması

Yeni kurulan mecliste 17 Ağustos 1923 tarihinde 133 milletvekilinin iştirak etmesiyle gerçekleşen oturumda Halk Fırkasının oluşturulması için çalışmalar başlatıldı. Ağustos ayında düzenlenen toplantılar ve bu sırada Lozan'ın da mecliste kabul edilmesi ile iç siyasetin hayli yoğun olması üzerine 9 Eylül 1923'te İzmir'in kurtuluş gününün yıldönümünde Başkan olarak Mustafa Kemal ve Genel Sekreter olarak Recep Peker'in imzalarının bulunduğu bir dilekçe ile İçişleri Bakanlığı'na başvuru yapılarak Halk Fırkasının kurulduğu ilan edildi.

Halk Partisi'nin kurulması ile Mustafa Kemal Atatürk, mecliste disiplinli bir kadroya hâkim olarak devrim hususunda güç kazanmış bulunuyordu. Mustafa Kemal, Halk Partisi'ni tanıtırken

¹⁷ Hakan Uzun, "Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 20-21, İzmir, 2010, s.234-235.

¹⁸ Refik Turan- Mustafa Safran, *a.g.e.*, s.249.

¹⁹ Ayferi Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi*, İstanbul, 2006, s.116-117.

daha önce kurulan ve ülkenin kaderini elinde tutan diğer siyasi partilerden farklı olduğunu belirterek, “halkın müşterek menfaatlerini muhafaza eden bir parti ve bir ihtilal komitesi olmayıp, bir inkılâp komitesi olacağını...” söylemiştir. 9 Eylül 1923’te Halk Fırkası (Halk Partisi) kurularak, bu parti Mustafa Kemal’in ideal ve amaçlarını hükümete yansıtması, cumhuriyetin önemli inkılâplarını TBMM’de gerçekleştirme imkânı yakalamıştır.²⁰

Savaş sürecini komuta eden meclisin, siyasal ve ideolojik fonksiyonu hayli önemli olmuştur. Meclis, farklı düşünceye sahip kişilerden oluşuyordu. Olağanüstü yetkilere sahip, güçler birliği ilkesini kabul eden bu mecliste mesleki temsil gibi birbirinden farklı siyasal fikirler mevcuttu. En büyük gruplaşma ise Birinci ve İkinci Grup arasında olmuştu. Ülkenin kurtuluşu hususunda ortak düşüncelere sahip bu iki grup, ülkenin kurtuluşunun ardından rejimin niteliğinin nasıl olacağı hususunda fikir birliği halinde değillerdi. Birinci Grup’un lideri Mustafa Kemal Paşa olup, İkinci Grup’un tek bir lideri bulunmamaktaydı: Hüseyin Avni (Ulaş), Ali Şükrü ve Selahattin Beyler göze çarpan ve önde gelen kişilerdi. İkinci Grup’un Mustafa Kemal Paşa’nın kişiliğine karşı bir duruşu olduğu gibi fikirsiz olarak her iki grubun ayrımını şu iki düşünce özetleyebilir: Birinci Grup, “İnkılâbın kanunu mevcut kanunların üstündedir” anlayışını savunurken; İkinci Grup, “İhtilalin de hukuku vardır, olağanüstülüğün de hukuku vardır” anlayışını savunmaktadır. Bu iki düşünce, her iki grup arasındaki felsefi ayrımın açık bir şekilde göstergesidir.

Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğindeki Birinci Grup Devrimci/Reformcu, Jakoben bir dünya siyasetine hâkimdir. Bu açıdan İkinci Gruptan ayrılmaktadır. İkinci Grup; gelenekçi, muhafazakâr ve halkçı bir tutumu savunmaktadır. Kurtuluş Savaşı sonrasında 1923 yılında yapılan seçimleri kazanamayan İkinci Grup üyeleri İkinci TBMM’ye girmeyi başaramamıştı.²¹

1924 yılı Kasım’ına kadar Cumhuriyet Halk Fırkasının adı “Halk Fırkası” idi. Başında “Cumhuriyet” bulunmuyordu. Muhalif gruplar arasında “erdemli rejim” olarak nitelendirilen “Cumhuriyeti sahiplenmek” tekelinden kaynaklanan rekabet nedeniyle de partilerin ismine “Cumhuriyet” tabiri ilave edilecektir.²²

Halk Fırkası, Cumhuriyet ilânından hemen sonra 10 Kasım 1924 tarihinde alınan bir kararla adını ‘Cumhuriyet Halk Fırkası’ olarak ilân etmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası, inkılâbın ilerleyişi ve işleyişiyle beraber kendi mevcut yapısında ve programında birçok farklılıklar geçirmiştir. Prensiplerini sürekli olarak gelişen duruma ve ihtiyaçlara göre yenilemiştir.²³

4. Cumhuriyet Halk Fırkasının 1920’li ve 1930’lu Yılları

Milli Mücadele’nin askeri safhasının zaferle neticelenmesinden 1927 yılına kadar geçen zaman içinde, Türkiye’de birçok önemli gelişmeler yaşanmış, ülke bütünüyle farklı bir yapıya bürünmüştür. Siyasi ve toplumsal alanlarda, Osmanlı Devleti’nden bütünüyle ayrılışı ifade eden mühim ve gerçekçi çalışmalar yapılmış; saltanat ve hilafet kurumlarına son verilmiş, cumhuriyet ilan edilerek toplumsal alanda toplumun gündelik hayatını direkt etkileyen, kılık ve kıyafet konusu düzene sokulmuş, medeni kanunun değiştirilmesi gibi birçok alanda gelişmeler yaşanmıştır. Bu tür gelişmeler halk tarafından olumlu karşılanmayarak, Mustafa Kemal Paşa’nın yakınındaki kişilerde dâhil olmak üzere, yeni uygulamalara ve onun kişiliğine yönelik olmak üzere meclis içinde ve dışında son derece güçlü bir muhalif kesim oluşmuş, ülkede siyasi ve sosyal sıkıntılar çoğalmış ve sıkıntılı bir sürece girilmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Mücadele Dönemi’ndeki samimi dostları tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın oluşturulması, bu tür problemlerin bir nevi yansıması olarak kabul edilebilir. Fakat muhalefet bununla sınırlı kalmayarak, Şeyh Sait İsyanı gibi bazı ayaklanmalara hatta Mustafa Kemal Paşa’nın, İzmir’de kendisine yönelik olarak bir suikast teşebbüsü hazırlanmasına kadar gitmiştir. Bu tür olaylara engel olmak için yürürlüğe

²⁰ Sait Dinç, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Adana, 2003, s.143-144.

²¹ Hakkı Uyar, “Atatürk Dönemi İç Politikası 1920–1938”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Ankara, 2006, s.34.

²² Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s.37.

²³ Cemalettin Taşkıran, *a.g.m.*, s.257.

konulan Tahrir-i Sükûn Yasası ve oluşturulan İstiklal Mahkemeleri de, ülkede otoriter olarak değerlendirilebilecek yönetimin doğmasına sebep olmuştur.²⁴

İktidarı elinde tutan Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı basında, Mecliste ve toplum arasında kısa sürede bir muhalefet ortaya çıkmaya başlamıştı. Cumhuriyet Halk Fırkasına yönelik eleştiriler başlamıştı. Cumhuriyet Halk Fırkasının meclis üzerinde denetim kurduğu öne sürülüyordu. Dış politika hususunda da olumsuz eleştiriler söz konusu olmuş, Başvekil İsmet (İnönü) başvekilliği bırakarak, yeni kabineyi Fethi Okyar kurmuştur.

Cumhuriyet Halk Fırkası içinde ortaya çıkan fikir ayrılıkları yeni bir partinin kurulması ile sonuçlanmıştır. Kurulan bu yeni partinin adı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır. Halk Fırkası'ndan ayrılan mebuslarla kurulan bu yeni partide, askerlikle ilişkilerini kesen Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar da yer almıştır. Bu fırka Büyük Millet Meclisi'nin içinden kurulmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulduktan sonra müzakerelere katılmış, hükümetten çeşitli meseleler hususunda açıklamalar istemiştir. Daha çok İsmet Paşa Hükümeti ile uğraşıp, Fethi Bey kabinesine de toplu olarak güvenoyu vermişlerdi.

1925 yılı bütçe görüşmelerinde parti görüşlerini bildirmişler ve aşar vergisinin kaldırılmasını alkışlarla kabul etmişlerdir. Ara seçimlerde iktidar partisini baskı uygulamakla suçlamışlardır. Bütün bu olaylar Cumhuriyet Halk Fırkasında telâşla karşılanmıştır. Bütün bunlara rağmen iktidar partisinin karşısında bir muhalefetin olmasını isteyen Mustafa Kemal, başlangıçta durumdan memnun kalmıştı. Çünkü Mustafa Kemal demokratik bir sistemin kurulmasını istiyordu ve bu sistemin kurulması için de çok partili sisteme geçmek şarttı. Bu parti için Mustafa Kemal, “Bırakınız karşımıza çıksınlar. Memleket işlerini münakaşa edelim” diyordu.

Mustafa Kemal bu partinin kurulmasını o kadar hoşgörü ile karşılamıştı ki, Batılı ülkelerin parlâmentolarını örnek gösteriyor ve çok partili rejimin gerekliliğini ve yararlarını anlatıyordu. Bu konuda “Biz meclisimizde tek parti ile bir diktatör intibayı vermekteyiz. Bize bakan Batılılar, bu memleketteki idare tarzı parti diktatoryasıdır derler. Bizim meclisimizde de iki parti olmalı, hükümeti denetleme sistemi kurulmalı ve medenî ülkelerin parlâmentolarına benzemeliyiz demektedir.”²⁵

Modernleşme sürecinin bıraktığı miras üzerine kurulmuşsa da ulus-devlet modelinde yeniden yapılanma sürecine gidilmiş olduğundan, kendine özgü değişiklikleri de ortaya koyarak çoğu yerde Osmanlı Devleti'nin kurduğu ekonomik, siyasi ve toplumsal düzenden kopuşun da bir sebebi olmuştur. Bu sebeple cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan hızlı ve radikal değişim hamleleriyle yeni rejime uygun, yeni bir insan ve toplum modelinin yaratılması amaçlanırken, 1930 yılına gelindiğinde ülkede iki önemli sorunla karşılaşılması; Cumhuriyet Halk Fırkasının ekonomik sorunları çözme ve inkılâbın halka benimsetilmesi hususunda yetersiz olduğu anlaşılmıştır. 1929 dünya ekonomik bunalımının, Türkiye üzerindeki olumsuz etkileri ile Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin başarısızlıkla neticelenmesi ve akabinde gelişen Menemen Olayı, bu sorunların iktidar tarafından daha aleni bir şekilde gözlemlenmesine sebep olmuştur.²⁶ 1929'daki ekonomik kriz ve buna bağlı hoşnutsuzlukları dengelemek için alternatif bir siyasi harekete ihtiyaç vardı. Öyle bir hareket ki merkezi teşkilata bağlı kalmak koşulu ile alternatif fikirler üretecekti.²⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal hayatında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından sonra kurulan ikinci muhalefet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkasıdır. Serbest Cumhuriyet Fırkası Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın teşvik ve desteğiyle, yakın arkadaşı Fethi (Okyar) Bey tarafından kurulmuştur. Yeni fırkanın kurulmasında hem iç siyasi gelişmeler hem de dış siyasi gelişmelerin önemli bir etkisi olmuştur. Bir yandan dünya ekonomik bunalımının olumsuz yansımaları ülkede muhalif seslerin artmasına sebep olurken, diğer taraftan da katı tek parti

²⁴ Hakan Uzun, *a.g.m.*, s.237.

²⁵ Cemalettin Taşkıran, *a.g.m.*, s.257-258.

²⁶ Hakan Uzun, *a.g.m.*, s.239.

²⁷ Abdurrahman Dilipak, *İnönü Dönemi*, İstanbul, 1989, s.26.

yönetiminin eleştirisi ve denetimden yoksun olması sorunları çoğaltıyordu. Bu koşullar içerisinde 1930'un yaz aylarında Mustafa Kemal Paşa muhalefet işlerini üstlenmek üzere kısıtlı ve denetim altında tutabilecek bir muhalefet partisinin kurulmasıyla varlığını gizli olarak sürdüren muhalefetin gücünü açık olarak görmek istemiştir. İki partili bir sisteme geçilmesi aynı zamanda Türkiye'nin batı kamuoyundaki prestijini arttıracaktı. M. Kemal Paşa ve Fethi Bey arasında meydana gelen birçok görüşmenin ardından muhalefet partisi 12 Ağustos'ta Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla kurulmuştur. İlerleyen günlerde Cumhuriyet Halk Fırkasından istifa eden 15 milletvekili yeni muhalefet partisine katıldı. İktidar partisi devletçi bir çizgi izlerken, muhalefet partisi daha liberal bir program benimsemiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kendine ait bir yayın organı olmamakla birlikte başta Arif Oruç'un Yarın'ı olmak üzere Son Posta, Hizmet, Yeni Asır ve sonradan yayın hayatına giren Serbest Cumhuriyet isimli gazeteler tarafından desteklenmiştir.²⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulup altı ay ayakta kalan ve sonrasında hüsrarla neticelenen Terakkiper Cumhuriyet Fırkası hala akıllardaydı. Ancak aradan seneler geçmiş, inkılaplar artık yerleşmişti. Serbest Fırka, önceden yapılan tahminleri kat kat aşan bir derecede halktan destek ve ilgi gördü. Fethi Bey'in hatıralarında belirttiği gibi; "Memlekette bir anda beklenilmeyen ve ümit edilmeyen heyecanlı ve ümitli bir alaka belirmişti. Her taraftan fırkaya katılma müracaatları akmaya başlamıştı."²⁹

İktidardaki İsmet Paşa hükümetinin tek parti rejimi içerisindeki denetimsizliğinin, ekonomi politikasındaki yanlış kararların düzeltilmesini imkânsız kıldığı, bunun için de hükümetin denetlenmesi gerektiği hususundaki fikirlere katılan Mustafa Kemal Paşa, çözümü kendi kontrolü altında bir muhalefet partisinin kurulmasında görmüştür. Buna göre devletçi bir ekonomik görüşe sahip İsmet Paşa hükümetine karşı muhalefet partisi liberal bir görüşte olacaktır. Yeni parti, halkın mevcut gerginliğinin azalmasına da yardımcı olabilecektir.

Ekonomik sıkıntılarla birlikte CHF hükümetinin denetimsizliğinin diğer bir olumsuz neticesi de halk ile arasındaki kopukluğu olmuştur. İstek ve fikirlerini parti yönetimine aktaramayan halk ile eleştiriden uzak olan Cumhuriyet Halk Fırkası arasında büyük bir mesafe açılmıştır. CHF hakkındaki ciddi yolsuzluk ve suistimal iddiaları, ekonomik sıkıntı içerisindeki halk ile CHF arasındaki mesafeyi de arttırmıştır. Bu sebeple halkın hükümete yönelik eleştirilerini meclise taşıyacak muhalif bir partiye ihtiyaç duyulmuştur.³⁰

Kurtuluş biçimi Serbest Cumhuriyet Fırkasının danışıklı olarak kurulduğu yapay ve güdümlü bir parti olduğu izlenimi vermekteydi. Önceden tasarlandığı şekliyle parti mecliste yumuşak bir muhalefet yaparak iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkasını eleştirecek ve denetleyecekti. Oysa bir muhalefet partisinin kurulmasına izin verilmesi ülke genelindeki hoşnutsuz kesimlerin hızla bu partiye yönelmesine yol açmıştır. Böylelikle parti toplum içinde hızlı bir şekilde kök salarak, büyük bir toplumsal desteği arkasına aldı ve hiç umulmadık bir şekilde kısa sürede adeta bir iktidar seçeneği haline gelmiştir. Partinin gördüğü bu büyük ilgi nesnel olarak partiyi kuruluş amacından uzaklaştırmış oluyordu ve bu durum beklenebileceği gibi hızla partinin sonunu getirdi.³¹ 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası sadece 3 ay ayakta kalabilmiştir.³²

1930 yılındaki Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi ve Menemen Olayı sonrasında CHF giderek daha otoriter ve daha disiplinli nitelik kazandı. 1931 yılı yeni bir dönemin başlangıcını

²⁸ Günver Güneş, "Serbest Cumhuriyet Fırkasının Aydında Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:25 Sayı:39, Ankara, 2006, s.119-120.

²⁹ Oğuz Ünal, *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek-Parti Yönetimi'nden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci*, İstanbul, 1994, s.31.

³⁰ Barış Ertem, "Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası" *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, Ordu, Aralık 2010, s.72-73.

³¹ Günver Güneş, *a.g.m.*, s.120.

³² Sina Akşin "Atatürk Döneminde Demokrasi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:47, Sayı:1-2, Ocak-Haziran (Gündüz Ökçün'e Armağan Sayısı), Ankara, 1992, s.246.

ifade etmekteydi. İlk kapatılan derneğin Türk Ocakları olmasında o dönemde en güçlü dernek olması ve dolayısıyla muhalefet odağı olabilecek bir yapıda olmasının etkisi büyüktür. Ayrıca Türk Ocakları'nın SCF denemesi sırasında Serbest Cumhuriyet Fırkasından yana tavır alması; Pan-Türkist eğilimleri ve milliyetçi bir nitelik kazanmaya başlamasını da kapatılma nedenleri arasında saymak gerekir.³³

CHF'nin 1931 büyük kongresi toplanmadan önce milletvekilliği seçimleri de yapılmış, iki başarısız deneyimden sonra Türkiye'de çok partili siyasi hayatın henüz işletilemeyeceği düşüncesiyle mecliste çok seslilik yaratabilmek için 20 bağımsız milletvekilinin, meclise girmesine olanak sağlanmış, 10 Mart 1931'de otoriter eğilimleriyle tanınan Recep Bey (Peker) CHF'nin genel sekreterliğine getirilmiştir. Bunların haricinde parti-devlet bütünleşmesini sağlayan girişimlerde de bulunulmuş, CHF ülkede daha otoriter bir şekle bürünmeye başlamış ve tek parti yönetimini pekiştiren uygulamalara gidilmiştir. 1930'lu yıllarda Türk Ocakları'nın yanı sıra Mason Locaları, Kadınlar Birliği ve Muallimler Birliği gibi derneklerin faaliyetlerine son verilmiş; Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay, Spor Kulüpleri CHF'nin kontrolüne girmişlerdir. Tüm toplumsal katmanları kontrolü altına almaya ve kendine bağlamaya çalışan CHF, işçi ve esnaf cemiyetlerini de kendi çatısı altında örgütlemeye çalışmıştır. Üniversitenin özerkliği de 1933 yılında çıkarılan bir kanunla son bulmuştur. 1935'deki kongrede parti genel sekreterlik görevi ile İçişleri Bakanlığı görevi birleştirilmiş, illerdeki parti başkanlığı görevi valilere bırakılmıştır.³⁴

SONUÇ

Mustafa Kemal Atatürk Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyetten sonraki gelişmeleri yakından takip etmiş, bu dönemde kurulan siyasi partileri ve bu partilerin ülkeyi halktan aldığı güç ile yönetmeye çalıştıklarını görmüştür. Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'ndeki partileşme tecrübelerine dayanarak Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan evvel ikinci dönem TBMM seçimleriyle beraber ülkede partileşme süreci başlatmış ve ilk olarak 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası kurulmuştur. Halk Fırkası örnek teşkil ettiğinden kısa bir süre sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmasına karşın, Şeyh Sait isyanı sebebiyle mahkeme kararıyla kapatılmıştır. Mustafa Kemal bir süre sonra demokrasinin gereği olarak çok partili döneme geçebilmek amacıyla kendi girişimleri ve gayretleriyle 1930 yılında Fethi Okyar'a Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurdurtmuştur. Ancak ülke içerisindeki iç gelişmeler sebebiyle bu fırka aynı yıl kendini fesh etmiştir. Çok partili döneme bu iki girişimle geçilememiş ve uzun süre ülke tek partili hükümetlerce yönetilmiştir. Atatürk dönemi, tek partili bir yönetimle geçmesine karşın demokratikleşme açısından hem çok partili dönemden hem de birçok Batılı ülkeden daha fazla yenileşme gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk siyasi partisidir. Gerek Türkiye'deki devrimi gerçekleştirmesinden ve uzun bir süre tek parti olarak iktidarda kalmış olmasından, gerekse kendisinden sonra kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Demokrat Parti gibi partilerin kurucu kadrolarını kendi içinden çıkarmış olmasından dolayı Türkiye'de var olan siyasi kültürün biçimlenmesinde etkili olmuştur. Bu sebeple de Türk siyasi tarihinde oldukça önemli ve belirleyici bir yere sahip olduğu ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina “Atatürk Döneminde Demokrasi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:47, Sayı:1-2, Ocak-Haziran (Gündüz Ökçün'e Armağan Sayısı), Ankara, 1992

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, “Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt:16, Ankara, 1984

AYSAL, Necdet, “Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da İlk Günleri Ziraat Mektebi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:10, Sayı:39, Ankara, 2007

³³ Hakkı Uyar, *a.g.m.*, s.16.

³⁴ Hakan Uzun, *a.g.m.*, s.239-240.

- DİLİPAK, Abdurrahman, *İnönü Dönemi*, İstanbul, 1989
- DİNÇ, Sait, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Adana, 2003
- ELOVE, Mustafa Emil, “İkinci Meşrutiyet Devrinin Siyasi Hayatına Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, Ankara, 1952
- ERTEM, Barış “Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası” *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, Ordu, Aralık 2010
- GÖZE, Ayferi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi*, İstanbul, 2006
- GÜNEŞ, Günver, “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Aydınla Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:25, Sayı:39, Ankara, 2006
- KİRMAN, Emin, *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)*, (T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006
- KOCABAŞ, Süleyman, *T.C. Devleti Tarihi 3, Atatürk Dönemi 1923-1938 Partileşme Süreci, Ekonomi ve Dış Politika, Otoriter Yönetim, Önemli Olaylar Atatürk'ün Ölümü*, İstanbul, 2007
- OLGUN, Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı:79, Ankara, 2011
- TAŞKIRAN, Cemalettin, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:4 Sayı:14, Ankara, 1995
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt:1, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul, 1988
- TURAN Refik - SAFRAN Mustafa, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara, 1994
- UYAR, Hakkı, “Atatürk Dönemi İç Politikası 1920–1938”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Ankara, 2006
- UZUN, Hakan, “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:9, Sayı:20-21, İzmir, 2010
- ÜNAL, Oğuz, *Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu, Tek-Parti Yönetimi’nden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci*, İstanbul, 1994
- YAZICI, Nuri, *Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi*, İstanbul, 2011

